

HELSINGIN YLIOPISTO
HELSINGFORS UNIVERSITET
UNIVERSITY OF HELSINKI

Opiskelijakirjaston verkkojulkaisu 2006

Alkoholikysymys ja varhainen raittius- järjestäytyminen

Irma Sulkunen

Julkaisija: Helsinki: Suomen Historiallinen Seura 1986.

Julkaisu: Raittius kansalaisuskontona. Raittiusliike ja
järjestäytyminen 1870-luvulta suurlakon jälkei-
siin vuosiin.

SHS, Historiallisia tutkimuksia 134.

ISSN 0073-2559

s. 17-46

Tämä aineisto on julkaistu verkossa oikeudenhaltijoiden luvalla. Aineistoa ei saa kopioida, levittää tai saattaa muuten yleisön saataviin ilman oikeudenhaltijoiden lupaa. Aineiston verkko-osoitteeseen saa viitata vapaasti. Aineistoa saa opiskelua, opettamista ja tutkimusta varten tulostaa omaan käyttöön muutamia kappaleita.

www.opiskelijakirjasto.lib.helsinki.fi
opiskelijakirjasto-info@helsinki.fi

I Osa: Raittiusliike ja kansakunnan synty

1. Alkoholikysymys ja varhainen raittiusjärjestäytyminen

Alkoholikysymys ja yhteiskunnalliset olot 1870-luvulla

Kun Suomen autonominen suuriruhtinaskunta vuonna 1809 perustettiin, moni valtiollinen ja yhteiskunnallinen asia joutui arvioitavaksi uudelleen. Ero Ruotsin valtakunnasta ja kytkentä Venäjän keisarikuntaan synnytti Suomessa erikoislaatuisen tilanteen: sen kautta oli rakennettu ulkonaiset raamit valtiolle, jonka sisältö oli hahmoton, jota itse asiassa ei vielä ollut. Erikoislaatuiseen asemaan joutui myös maan virkamieskunta ja sivistyneistö, alueen varsinainen eliitti — vahvaa aatelistoa kun maassa ei ollut. Tämä eliitti joutui määrittämään uudelleen, ei ainoastaan oman kielellisen ja kansallisen identiteettinsä, vaan myös suhteensa syntyneeseen hallinnolliseen, taloudelliseen ja kulttuuriseen kokonaisuuteen ja sen väestöön, ennen kaikkea itsenäiseen ja erittäin vahvaan talonpoikaistoon. Itse asiassa Suomeen jääneen virkamieskunnan ja sivistyneistön oli niin alueellisesti kuin ideologisestikin jäsennettävä suomalainen kansakunta, suomalainen valtio. Tästä maaperästä versoi na-

tionaalisuus maassamme.¹

Tästä maaperästä versoi myös uudenaikainen, yhteiskunnallinen alkoholikysymys. Heti uuden kansakunta-kokonaisuuden synnyttyä koko talous- ja kulttuurielämän johto paneutui paloviinan tuotannon ja käytön aiheuttamiin ongelmiin. Rintama ulottui uskonnollisista herätyksistä kansallisuusliikkeen johtomiehiin ja valtakunnan virka-miehistöön hierarkian kaikilla tasoilla.

Kysymys ajankohtaistui kaikilla tahoilla lähes samanaikaisesti. 1840-luvulla Suomen Talousseura kääntyi lopullisesti ja yksimielisesti kotipolton lakkauttamisen kannalle.² Samanaikaisesti vyöryn tavoin edenneistä uskonnollisista herätysliikkeistä Kaakkois-Suomen renqvistiläisyys ja Pohjois-Suomen lestadiolaisuus asettivat absoluuttisen raittiuden kristillisen elämänparannuksen kulmakiveksi.³ Ja samoina vuosina suomenmielinen sivistyneistö Snellmanista Lönnrotiin määritti tiukan alkoholinvastaisen kantansa, ei vain kotipolttokysymykseen, vaan myös rahvaan paloviinan käyttötapoihin. Elias Lönnrot teki vuonna 1834 jopa yrityksen maamme ensimmäisen kohtuudenseuran organisoimiseksi Kajaaniin.⁴

Vaikka alkoholikysymys nousikin esiin useilla eri tahoilla, sen sisältö muodosti kuitenkin kokonaisuuden, joka varhaisvaiheessa sulautui erottamattomaksi osaksi nk. kansallisuuskysymystä. Tässä kokonaisuudessa herätysliikkeet radikaaleine raittiusvaatimuksineen edustivat nuoren kansakunnan ruohonjuuritason maailmankatsomuksellista ja ihmiskuvallista murrosta. Ne edustivat vanhan elämänmuodon ja uskonnollisesti legitimoidun maailmankuvan järkkymistä, kollektiivisen ihmisidentiteetin hajoamista sekä kokonaan uuden, henkilökohtaiseen vakaumukseen nojaavan yhteiskunnallisen järjestäytymisen alkua.⁵ Samalla ne edustivat myös individualistisen kansalaismoraalin ensi vaihetta. Raittius, yritteliäisyys ja vastuullisuus kiteytyivät Jumalalle otollisen ihmisyyksilön ulkonaisiksi tunnusmerkeiksi.⁶

---

¹ Klinge 1969 ja 1975; Alapuro (painossa).

² Hytönen 1905 ja 1912, passim.

³ Hytönen 1930, 109—112; Salonen (Salomies) 1930, 52; Ruuth 1939, 58—66.

⁴ Anttila 1931, 183—187; Pesonen 1929. Lönnrotin raittiusseurahankkeesta ks. myös Aamunairut 1895/9, 73—74; 1895/11 & 12, 90—92.

⁵ Sulkunen 1983.

⁶ Sulkunen 1985.

Suoremmin kansallisuuskysymykseen palautui sivistyneistön ja virkamieskunnan järjestelmällinen taistelu kotipoltoa "vastaan. Yhtäältä paloviinaprivilegion säilyminen talonpojistolla salpasi, ei vain maataloustuotannon uudenaikaistumisen käynnistymistä, vaan myös koko talouselämän liberalisointia ja sitä kautta uuden valtiokokonaisuuden itsenäisen ja elinkelpoisen kansantalouden rakentamista.⁷ Toisaalta taas sivistyneistön pyrkimykset kansallisen tietoisuuden synnyttämiseksi samoin kuin uuden, yritteliäisyyttä ja kaikkivoipuutta korostavan ihmisidentiteetin kasvattamiseksi nähtiin turhiksi niin kauan kuin rahvaan alkoholikulttuuri ja sen myötä koko elämäntapa säilyi "vanhoillaan".⁸

Alkoholinvastaisessa sivistyneistön kirjoittelussa kritiikin kärki kohdistui nimenomaan paloviinan rahvasta turruttaviin ominaisuuksiin. Erityisesti eteläisessä Suomessa syvälle juurtunut paloviinakulttuuri päivittäisine ruokaryypyineen ja ritualisoituine juominkeineen⁹ leimattiin yksiselitteisesti juoppoudeksi. Juoppous puolestaan rinnastui laiskuuteen, saamattomuuteen. Nämä kaksi ominaisuutta sidottiin yhteen kokonaisuudeksi, jossa toinen ruokki toista ja jotka yhdessä pitivät ihmisen alisteisena luonnonvoimille. Erityistä pontta ja moraalista terävyyttä tälle kirjoittelulle tarjosi rinnan alkoholikysymyksen kanssa esiin työntyvä köyhäläisyysongelma, joka argumentaationsa keskeisiltä osilta kietoutui erottamattomasti yhteen viinapulman kanssa.¹⁰

Vaikka alkoholikysymyksen kansalliset ja sosiaaliset peruselementit hahmottuivat jo 1840-luvulla, varsinaiseen yhteiskunnalliseen mittaansa ongelma nousi vasta 1870-luvulla. Juuri

⁷ Tämä perustelu oli yleinen erityisesti Talousseuran kannanotoissa. Niinikään siihen vedottiin asian tiimoilta käydyissä valtiopäiväkeskusteluissa. Hytönen 1905, 66–155 ja 1912, 136–197.

⁸ Tämä käsitys perustuu lähinnä Suomettaren ja Maamiehen Ystävän raittiutta ja alkoholikysymyksiä koskeviin artikkeleihin 1840–1850-luvuilla. Tältä ajanjaksolta nämä lehdet on järjestelmällisesti käyty läpi.

⁹ Rahvaan alkoholin käyttötapoja kotipolton aikana ei Suomessa ole erilliskysymyksenä tutkittu. Eräissä tutkimuksissa, joista merkittävimpana mainitta. koon Ilkka Mäntylän 1700-luvun alkoholipolitiikkaa ja paloviinakysymystä käsittelevä teos "Suomalaisen juoppouden juuret" (1985) on kuitenkin kiintoisalla tavalla sivuttu myös kotipolton aikaisia juomatapoja. Ylempien väestöryhmien alkoholikulttuuria samoin kuin ritualistista juopottelua valottaa puolestaan Gunnar Suolahti vuosina 1912 ja 1919 ilmestyneissä 1700-luvun pappilaelämää koskevissa tutkimuksissaan. Ks. myös Hytönen 1930, 9–85; Voionmaa 1925, 26–56; Kaarela 1933; Niemi 1952, 15–24.

¹⁰ Haatanen 1968; Pipping 1940 ja 1942.

tällä vuosikymmenellä alkoholinvastainen kirjoittelu voimakkaasti lisääntyi ja keskittyi nimenomaan nk. nuorfennojen äänenkannattajiin. Samalla vuosikymmenellä vilkastui myös raittiuskirjasten levittämistyö maisteri August Schaumanin tultua vuonna 1860 perustetun Kohtuuden Ystävät -järjestön johtoon. Yhteensä järjestön toimesta levitettiin raittiuskirjasia 135 200 kappaletta, valtaosa juuri 1870-luvulla.¹¹

Tämä tapahtui tilanteessa, jossa kotipoltto oli juuri lakkautettu ja alkoholin tuotanto koko maassa sen seurauksena jyrkästi laskenut.¹² Samoin olivat muutkin padot "edistuksen" tieltä juuri murtuneet. Sekä teollisuus että maatalous olivat kääntyneet nopeaan nousuun. Kansakouluasetus oli edellisellä vuosikymmenellä annettu ja modernin kansakunnan tunnusmerkit alkaneet vakiintua monien taloudellisten ja sosiaalisten toimenpiteiden tukemana. Lisäksi erilaiset elinkeinonharjoituksen rajoitukset samoin kuin työvoiman vapaata liikkumista estävät säädökset oli poistettu tai poistettiin juuri 1870-luvun tienoilla.

Samalla kun kansakunta kiinteytyi ja valtiollinen rakennustyö eteni, samalla yhteiskunta kokonaisuudessaan joutui entistä liikkuvampaan tilaan. Irtolaislainsäädännön muutokset sekä palveluspakon poistaminen¹³ itse asiassa räjäyttivät julkisesti nähtäväksi sen väestörakenteellisen tendenssin, joka maataloustuotannon sisällä jo vuosikymmeniä oli ollut kehkeytymässä. Kautta koko 1800-luvun väkiluku oli nopeasti kasvanut,¹⁴ ja ehdoton valtaosa lisäystä oli ollut nimenomaan tilattoman väestönosan synnyttämää. Tämä merkitsi tilattomien ja tilallisten voimasuhteiden rajua heilahdusta sekä nk. suhteellisen liikaväestön kasautumista maataloustuotannon sisään.¹⁵

Nopeasti paisuva tilaton väestö ei voinut pysyä paikoillaan. Elantonsa hankkiakseen sen oli jo kauan ennen palvelupakon poistamista ollut pysyttävä liikkeessä, etsittävä työtä sieltä,

---

¹¹ Tuominen 1953, 76—95.

¹² Alkoholin kulutuksesta Suomessa ennen ja jälkeen kotipolton lakkauttamisen ks. Ignatius 1884; Tuuri 1913; Tigerstedt 1922, 77—90; Hytönen 1905, 66—67 ja 1912, 200—201; Kuusi 1952, 79—80; Schybergson 1980, 432—435; Voionmaa 1925, 55.

¹³ Ståhlberg 1893.

¹⁴ Väestönkasvun nopeutta kuvaa se, että vuodesta 1750 vuoteen 1865 Suomen alueen väkiluku peräti nelinkertaistui. Väestönkasvusta ks. Jutikkala 1960; Valkonen 1980.

¹⁵ Alapuro 1980; Kilpi 1913, 1915 ja 1917; Soininen 1974, 43.

missä sitä oli ollut tarjolla¹⁶ — tai turvauduttava vaivaishoitoon.¹⁷ Staattista yhteiskuntaa ei-näille ihmisille ollut pitkään aikaan ollut käytännössä olemassa; ei siitäkään huolimatta, että aina 1860-luvulle saakka vallinnut oikeusjärjestelmä oli huonekuntakontrollin ja palvelupakon muodossa kietonut nämä liikkuvatkin ihmiset vanhaan säätysidonnaiseen ja kollektiiviseen yhteiskuntajärjestykseen. Se oli myös virallisesti määrittänyt liikkuvan väestön — yleensä juuri työläiset — epäitsenäiseksi, holhouksenalaiseksi, yhteiseksi palvelusväeksi, jonka identiteetti määräytyi vain ja ainoastaan palvelusuhteen kautta isäntäväen huonekuntaan.

Vasta 1800-luvun viimeisinä vuosikymmeninä voimaan astuneet lait ja asetukset avasivat lopullisesti esteet huonekunta-kohtaisen patriarkaatin hajoamisen tieltä. Samalla alkoi kollektiivisuudesta irtaantunut ihmisidentiteetti täytyä kuin itsestään uusilla aineksilla. Tehtaaseen siirtyvä tai saha- ja tukkityömaita kiertelevä työläinen ei enää virallisestikaan ollut sidottu isäntäväkensä suojelu-, tapa- ja kontrollijärjestelmään, vaan hän edusti kokonaan uutta, vapaasti liikkuvaa ja työvoimaansa vapaasti myyvää työläisyksilöä. Vaikka identiteetin muutos ei tapahtunut nopeasti ja lyhyessä ajassa, ja vaikka "vapaillakin markkinoilla" työnantajan ja työntekijän suhde kauan säilytti patriarkaalisia piirteitä, olennainen muutos oli kuitenkin tapahtunut: kollektiivisen pysyvyyden pakosta oli virallisestikin siirrytty yksilöllisen liikkuvuuden ja yritteliäisyyden korostukseen — tai välttämättömyyteen. Yksilökansalaisuus yhteiskunnan ja valtiorakennuksen perustana oli alkanut legalisoitua. Tähän siirtymävaiheeseen sijoittui yhteiskunnallisen alkoholikysymyksen syntyminen Suomessa. Tarkasti ottaen se sijoittui siihen kansakunnan kehittymisen vaiheeseen, jossa esteet kapitalistisen järjestelmän vapaan etenemisen tieltä olivat juuri poistuneet; jossa maatalouden tuotantosuunnan muutos ja keskittyminen olivat päässeet vauhtiin; jossa suhteellisen liikaväestön liikkeelle lähtö oli juuri käynnistymässä; jossa vanhat riippuvuus- ja kontrollisuhteet olivat juuri katkeamassa ja pe-

---

¹⁶ Väestön liikkuvuudesta esi-industrialistisella ajalla ks. esim. Engman 1983; Rasila 1982; Rosenberg 1966 ja 1967.

¹⁷ Vaivaishoidon järjestelyistä ja niissä 1800-luvulla tapahtuneista muutoksista ks. Piirainen 1958; Louhivuori 1915.

rinteestä irtaantuvan ihmisen identiteetti ja maailmankuva jäsen-
tyivät uudelleen.

Alkoholikysymyksen sisältö

Teollistuvan yhteiskunnan alkoholiongelma

Alkoholikysymyksen syntyperusta oli siis sangen moniaineksinen ja yhtä moniaineksinen oli myös itse ilmiön luonne. 1870-luvun alkoholinvastaisessa kirjoittelussa¹⁸ ongelmaksi muodostuivat tehdaspolttoon siirtymisen seurauksena kasvanut julkinen alkoholin käyttö ja uusien juomatapojen tunkeutuminen ehtyvän agraarisen alkoholikulttuurin sijaan. Niiden kääntöpuolena väitettiin olevan lisääntyneet työnteon laiminlyönnit ja juopottelun köyhäläisyyttä tuottavat vaikutukset. Erityisen yksimielisiä oltiin siitä, että

"varsinkin työväestössä on juoppous niin vallalla, että tuskin mitään elinkeinoa tai ammattia on olemassa, josta ei kuuluisi lakkaamattomia valituksia työmiesten juoppoudesta, kelvottomuudesta ja siveellisestä veltostumisesta."¹⁹

Näistä valituksista huolimatta viinapulman syntyä ei voida selittää alkoholin käytön lisäyksellä; väkijuomien tuotantohan oli hyvin voimakkaasti laskenut juuri kotipolton lakkauttamisen jälkeen. Vankkoja todisteita ei ole myöskään siitä, että alkoholin kulutus olisi edes työväestön keskuudessa kasvanut tehdaspolttoon siirtymisen seurauksena.²⁰ Pikemminkin kysy-

---

¹⁸ Alkoholikysymyksen yhteiskunnallisen sisällön analyysi perustuu pääasiassa seuraavien lehtien alkoholi- ja raittiuskysymystä koskeviin artikkeleihin vuosina 1872–1878: Folkvännens; Helsingfors Dagblad; Hämäläinen, Karjalatar; Keski-Suomi; Oulun Viikko-Sanomia; Pohjois-Suomi; Sanomia Turusta; Satakunta; Savonlinna; Suomalainen Virallinen Lehti; Tampereen Sanomat; Tapio; Työmiehen Ystävä; Uusi Suometar; Vasabladet; Vikingen sekä seuraaviin 1870-luvulla ilmestyneisiin Kohtuuden Ystävien julkaisuihin: Juho ja Maria; Lapsuuden ystävät; Raittiuden Katkismus; Jaakko Stirling; Rampa Lauri; Maunulan Matti ja hänen viimeinen markkinaretkensä. Tätä aineistoa on aikaisemmin analysoitu artikkelissa "Suomen raittiusliikkeen yhteiskunnallinen tausta" (Sulkunen 1976) sekä lisensiaattitutkimuksessa "Raittiusliikkeen synty Suomessa" (Sulkunen 1977, 10–16).

¹⁹ Uusi Suometar 13.10.1875.

²⁰ Tiedot alkoholin kulutuksen todellisesta määrästä työväestössä jäävät parhaimmillaankin karkeiksi arvioiksi, (esim. Turpeinen 1977, 59–61). Yleensä väitteet kohonneesta kulutuksesta perustuvat aikalaiskuvauksiin työväestön

mys oli suhteellisesta ilmiöstä, ongelmasta, joka saattoi välittyä hyvinkin monien sosiaalisten, yhteiskunnallisten ja kulttuuristen tekijöiden kautta. Vaikutelmia työväestöön kasautuvasta alkoholiongelmasta saattoivat synnyttää esimerkiksi seuraavat seikat.

1) Vanha tapa nauttia säännöllisesti alkoholia oli kiinnittynyt työläisen mieleen välttämättömyydeksi, jota ei millään tavoin osattu asettaa kyseenalaiseksi. Tapa seurasi työntekijää tämän irtaantuessa isäntänsä ruokakunnasta ja etsiessä uutta identiteettiä rahapalkkaa nauttivana, "vapaana ja riippumattomana" työläisenä. Päivittäiset ruokaryypyt eivät suinkaan jääneet entiseen elämään, vaan muiden ruokatottumusten tavoin niiden nauttimista jatkettiin uusissakin olosuhteissa. Nyt kuitenkin käyttötilanteet olivat täysin toiset. Laajeneva tehdasteollisuus ei sallinut alkoholin käyttöä työajalla. Koneistuminen ja tuotannon rationalisointi jouduttivat samansuuntaista kehitystä myös muilla aloilla. Enää ei myöskään ollut mahdollista nauttia pakollista ruokaryppyä oman ruokakunnan kesken ja sitten jatkaa päivän töitä, vaan totuttua annosta oli työajan päätyttyä lähdettävä vartavasten ostamaan. Kapakan vähävirikkeisyys oli omiaan kohdistamaan toiminnot kahteen seikkaan: juomiseen ja juopumiseen. Alkoholin nauttiminen ei siis keskittynyt vain tiettyihin paikkoihin, vaan samanaikaisesti käyttö alkoi rytmittyä myös juomisen määrällistä keskitystä suosivaan suuntaan.²¹

2) Toisaalta ongelmaksi, myös työläisille itselleen, varmasti koitui sopivan juomanormiston löytäminen tilanteessa, jossa alkoholin käyttöä — ja juopumista — säätelevä sosiaalinen säännöstö oli kollektiivisen ihmisidentiteetin ja koko maailmankuvan pirstoutumisen myötä hajonnut eikä uutta ollut tarjolla. Si-

---

juopottelusta ja huonotapaisesta elämästä ja välittyvät näin monien muiden tekijöiden kuin varsinaisten kulutuslukujen kautta. Vera Hjelt on ilmeisesti ainoa tutkija, joka on koonnut konkreettista tietoa alkoholimenojen osuudesta ammattityöväestön elinkustannuksissa 1900-luvun alussa ja nämä tiedot eivät ainakaan tue väitteitä työväestön "joukkojuoppoutumisesta" (Hjelt 1911; vrt. Waris 1973, 213—218). Tämä ei kuitenkaan merkitse sitä, etteikö juoppoudeksi ja huonotapaisuudeksi leimattu elämäntapa olisi samanaikaisesti saattanut johtaa vaivaishoitorasitteiden ja työväestön huollontarpeen kasvuun, (ks. esim. Jaakkola 1982, 59—60).

²¹ Koneiteollisuuden kehkeytymisen ja työkurin kiristymisen suhdetta työväestön alkoholin käytön merkityksen muutoksiin ovat korostaneet mm. Harrison (1971), Reid (1976) ja Falk (1979).

tä mukaa kuin peruskollektiivien toimivuus sosiaalisina yksikköinä ehtyi, sitä mukaa mureni myös työnantajan ja työntekijän henkilökohtainen riippuvuussuhde ja koko vanha, luontaispalkkaukseen nojaava yhteisöllinen vastuujärjestelmä. Työntekijän henkilökohtaisten ominaisuuksien ja kyvykkyyden varaan jäi, miten hän palkkansa turvin elämästään ja toimeentulostaan selviytyi; miten hyvin hän oppi mittaamaan aikaa rahassa työtä tehdessään ja rahaa ajassa työnsä ulkopuolella. Alkoholin käytössä tämä merkitsi sitä, että työläinen ei jäänyt yksin vain juomis- ja juopumISRatkaisunsa vaan myös juomisen seurausten suhteen. Enemmänkin kuin väkijuomat sinänsä ongelmaksi siis muodostui palkkausjärjestelmän ja työn keskinäissuhteen uudelleen jäsentyminen ja sovittaminen kapitalisoituvan tuotannon edellyttämään uuteen työläisidentiteettiin.²²

Kuten muissakin Länsi-Euroopan maissa, myös Suomessa alkoholikysymyksen syntyminen on siis mahdollista sijoittaa erityisesti uusia teollisuusaloja sekä muuntuvaa käsityöläistuotantoa koskettaneeseen työkurin, työväestön kontrolloinnin ja uuden työläiskansalaisen kasvattamisen yhteyteen. Sangen yhtenäinen oli se agitaatio, jota eri maissa 1800-luvulla sovellettiin raettiin, ahkeran, säästäväisen ja kurinalaisen työläiskansalaisen synnyttämiseksi. Suomalaisissa sanomalehdissäkin julkaistiin kansainvälisen mallin mukaan eräänlaisia "huoneentauluja", joissa yksityiskohtaisesti määritettiin kunnon työläisen ominaisuudet. Usein nämä huoneentaulut sisälsivät myös konkreettisia ohjeita, joita noudattamalla kelvollinen työläiskansalaisuus voitaisiin saavuttaa; joita noudattamalla "työläinenkin oppisi keinottelemaan, s.o. ansaitsemaan rahaa". Näissä ohjeissa Lutherin huoneentaulun alamaisajattelu oli korvattu työläisen individualistiseen tahtoon, yritteliäisyyteen ja velvollisuudentuntoon vetoavilla käskyillä.

"Työmiehet! Kokeilkaa itse olla ahkerat, niin että työn antajan silmissä olette aina hyvältä puolelta tunnetut, niin teillä on aina tarjona työn ansioita. Käyttäkää joka penninne hyvän ruoan hankkimiseen, sievän kortteerin, puhtauden ja tarpeellisten kalujen, jopa lukemisenkin hankkimiseen, niin elämänne tuntuu iloiselta, keveältä ja kylläi-

---

²² Näistä kysymyksistä kansainvälisessä kirjallisuudessa edellisten lisäksi ks. myös Dingle 1972; Marvin 1978; Rosenzweig 1983; Thompson 1975.

Alkoholin vastaiset huoneentaulut säilyivät kansalaiskasvatuksen olennaisena osana tälle vuosisadalle. (Kuva Kylväjä-lehdestä 16.11.1899)

seltä — ei nälkäiseltä, ja niin kannatte kunniallisen kansalaisen, raittiin miehen — ei juomarin arvonimeä.”²³

Alkoholikysymys, tilaton väestö ja uudenaikainen sosiaalipolitiikka

Näistä yhtäläisyyksistä huolimatta Suomen alkoholikysymyksen synty poikkesi kuitenkin eräässä olennaisessa suhteessa länsieurooppalaisesta yleismallista. Kun ongelma muualla paikallistettiin ensi sijassa teollisuustyöväestöön ja muuhun teollisuusproletariaattiin, Suomessa alkoholikysymys sai elinkeinorakenteen maatalouspainotteisuudesta johtuen voimakkaasti agraarisen luonteen. Tämä näkyi ennen muuta väkijuomienvastaisen argumentaation kytkeytymisenä tilattomien keskuudessa paisuneisiin vaivaishoito-ongelmiin.

Tämä kytkentä on ymmärrettävä, sillä nimenomaan maaseudun tilattoman väestön runsas lisäys oli saattanut suomalaisen yhteiskunnan tilanteeseen, josta selviytyminen perinteisin keinoin näytti mahdottomalta. Taajalukuinen maalaisköyhälistö eli niukkojen tilapäisansioden ja köyhäinhoidon varassa. Ongelmaa ei lainkaan helpottanut se, että vaivaiskriteereitä vuonna 1879 liberaalimin hengessä tiukennettiin ja pääpaino köyhäinhoidon ratkaisussa pyrittiin näin siirtämään tilattomien itsensä hartioille.²⁴ Näitä koetettiin aktivoida omatoimisuuteen toimeentulonsa hankinnassa, saada perustamaan säästö- ja eläkekassoja sosiaalisen turvallisuutensa varmistamiseksi, olemaan ahkeria — ja raitistumaan.²⁵ Mutta yhtä kaikki, vaivaishoitorasitukset pysyivät raskaimpina kunnallisina veroina, joita väestön kannettavana tuona aikana oli.²⁶

Myös liikkuvuuden lisääntyminen mutkisti sosiaalitoimen järjestelyjä. Tilaton väestö ja muut työnhakijat irtaantuivat lopullisesti siitä turvasiteestä, jolla he aiemmin olivat olleet kytketyt kotipaikkojensa kollektiiviseen — vaikka puutteelliseenkin — huoltojärjestelmään. Yhä useampi avun tarvitsija oli avun anta-

---

²³ Tapio 13.5.1976.

²⁴ Piirainen 1958, 22—25.

²⁵ Tämä aktivointiohjelma esitettiin yleensä yhtenä integroituneena kokonaisuutena, mutta sangen yleisesti perustelut viime kädessä johdettiin alkoholikysymykseen.

²⁶ Katsaus Suomenmaan taloudelliseen tilaan 1876—1880, 72—74 ja 1881—1885, 163—167; Köyhäinhoidon tilasto 1 1883—1887.

jalle tuntematon, persoonaton kansantaloudellinen rasite — syyllinen. Syyllisiksi onnettomaan tilaansa leimattiin yhtä lailla kaupunkien kuin maaseudunkin "kunnottomat" työläiset. Molempia pidettiin korkeiden vaivaishoitorasitteiden vuoksi merkittävänä uhkana liberalististen toimien onnistumiselle ja koko kansallisen varallisuuden kartuttamiselle.²⁷

Ilman juopotteluakin suuri osa työväestöä joutui siis turvautumaan vaivaishoittoon, ja voi varmuudella sanoa, että pienetkin alkoholiostot lisäsivät tuntuvasti tätä riskiä. Liioittelustaan huolimatta sanomalehdet osuivat siis lähelle totuutta väittäessään:

"Kun työmies taas palkkansa saapi rahana, ostaa hän heti sen saatuaan viinaa j.n.e. pitämättä usein leivästään lukua, kun vaan saapi 'elovettä' sielunsa ja ruumiinsa turmioksi. Tultuansa vähitellen työhön kykenemättömäksi viedään aina itse kukin vaivaishoidon elätettäväksi. . . Tällä tavalla viina on turmiona koko maallemmeki eikä ainoasti yksityiselle työmiehelle."²⁸

Alkoholikysymyksen ja vaivaishoito-ongelman välisen kytkennän kiinteyttä osoittavat mielenkiintoisella tavalla myös tuomiokapitulien ja kuvernöörien vuonna 1877 esittämät arviot alueidensa alkoholitilanteesta sekä suositukset toimenpiteistä tilanteen korjaamiseksi. Tiukinta alkoholipoliittista kantaa eli jyrkimpiä rajoituksia edustivat tällöin niiden alueiden viranomaiset, joilla irtaimen väestön synnyttämät sosiaaliset ongelmat olivat polttavimmat; sitä vastoin alkoholin kulutus näillä alueilla tilastollisesti mitattuna oli sangen alhaista. Ehdotettujen rajoitusten perusteluissa vedottiinkin suoraan väkijuomien käytön ja vaivaishoitokysymyksen keskinäiseen yhteyteen.²⁹

Suomen alkoholikysymys oli siis selvästi rinnakkainen pääasiassa tilattoman väestön ongelmista johtuvan sosiaalisen kysymyksen kanssa. Itse asiassa ne olivat erottamattomasti yhtä: alkoholikysymys oli olennainen osa koko uudenaikaisen sosiaalipoliitiikan syntyä. Alkoholipoliittiset ratkaisut edustivat ensimmäisiä yrityksiä lainsäädännöllä rajata yhteiskunnallisten pulmien paisumista. Tätä osoittaa mm. se, että välittömästi kotitarvepolton kieltämisen jälkeen maalaiskunnat, joiden alueil-

²⁷ Piirainen 1958 22—25, Tuominen 1950.

²⁸ Työmiehen Ystävä 21.5.1875.

²⁹ Sulkunen 1977, 40—43; Tuominen 1941.

Turmiolan Tommi on varhaisen raittiusvalistuksen varmasti tunnetuin hahmo. Kirjasta, joka sisältää kahdeksan kuvaa lyhyine selostuksineen, julkaistiin sekä suomeksi että ruotsiksi useina painoksina. Turmiolan Tommi kuvaa tiivistetyssä muodossa "juopon elämänkaaren" onnellisesta ja raittiista kotielämästä köy-

la tilattoman väestön synnyttämät sosiaaliset ongelmat olivat vaikeimmat, omaksuivat nopeimmin absoluuttisen kieltokannan alkoholin tuotannon ja jakelun suhteen.³⁰ Huomattava on myös, että samaan aikaan kun vaivaishoitokriteereitä köyhäinhoitolainsäädännössä kiristettiin, myös alkoholin saatavuutta tiukennettiin tähtäimenä nimenomaan työväestön sosiaalinen suojeleminen.³¹

Työläisten itsensä kannalta tämä merkitsi sitä, että heidän kansalaisuutensa ehdot sidottiin tiukasti taloudellis-sosiaaliseen riippumattomuuteen, kykyyn selviytyä yksin, yhteiskunnan apuun nojaamatta. Niiden esteiden poistamiseen, jotka vaikeuttivat tämän riippumattomuuden saavuttamista ja ylläpitämistä, valtiovalta saattoi kyllä osallistua; köyhäinhoitoon turvaaminen sitä vastoin oli merkki kansalaiskyvyttömyydestä,

³⁰ Salmio 1978.

³¹ Harmaja 1907; Tuominen 1950, passim.

hyyteen ja kurjuuteen, juovuspäissä tehtyyn vaimon tappoon ja vihdoin vankilaan. Yllä Turmiolan Tommin kuudes ja kahdeksas kuvataulu. (Raittiuden Ystävät)

jollaiselle uudessa yhteiskunnassa ei ollut sijaa. Työläiskansalaisuuden saavuttaminen ei siis edellyttänyt vain uuden ahkeran ja kurinalaisen työntekijäidentiteetin rakentamista, vaan myös omavaraisen, sosiaalisesti ja taloudellisesti riippumattoman aseman tavoittelemista.

Juoppous sosiaalirikollisuutena

Kansalaiskelpoisuus ei kuitenkaan merkinnyt sitä, että työmies omin voimin ja ansioin selviytyi vain omasta toimeentulostaan. Säästäväisyyden, ahkeruuden ja raittiuden avulla kansalaiskelpoisen työmiehen oli taattava riittävä sosiaaliturva myös perheelleen. Nimenomaan tämä oli se kysymys, jonka yhteydessä alkoholin käyttö 1870-luvun lehdistössä nostatti kaikkein voimakkaimmat ja emotionaalisimmat purkaukset. Esimerkiksi Keski-Suomi kuvaili dramaattisesti juopon ja hänen onnettoman perheensä välistä suhdetta:

"Muistaneeko juomari konsanaan pesäänsä? Tosin niin kauan kuin siellä löytyy tavaraa, jota kelpaa viedä juomalaan . . . Juomari, millä täytät sinä nälkiintyneet lapsesi, kun sinä kotiisi palajat? Ehkäpä kirouksilla ja sadattelemisilla. Kuinka monella eikö ole tapana tulla kotiinsa vasta juotuansa suuhunsa ei ainoastaan viikon koko työpalkan, jolla olisi pitänyt elättää vaimon ja lapset, vaan sen lisäksi vielä sekä omat että omaisiensa vaatteet ja huonekalut, ja kaiken tämän pahuuden päällisiksi lyö väkevistä hurjistunut sekä viskaa ulos kylmään yöhön vaimonsa ja lapsensa."³²

Yllä oleva sitaatti edustaa 1870-luvun raittiusvalistuksen eräänlaista prototyyppiä, joka siirtyi lähes samana seuraaville vuosikymmenille. Moralisoinnin aines keskittyi yleensä aina kotiin, kärsivään vaimoon ja nälkää näkeviin lapsiin: Juopotteleva mies kuvattiin hirviöksi, joka tunteettomasti raateli viattomia uhrejaan. Usein kuvaukset huipentuivat siihen, että perhe joutui vaivaishoidon elätettäväksi ja juoppo itse vankilaan, ellei ajautunut muuten tuhoon.

Nimenomaan perhekuvausten yhteydessä alkoholikysymys säännöllisesti myös kriminalisoitiin. Tunteenomainen argumentaatio ei tähännyt vain alkoholin käytön vahingollisten sosiaalisten ja taloudellisten seurausten paljastamiseen, vaan nimenomaan sen osoittamiseen, että miesten juoppous on aina ja välttämättä rikos; että kriminaalinen aines on siinä aina joko "avoimesti tai piilevästi osallisena. Konkreettisesti ja karkein ilmaisin työläisille opetettiin, miten vähäinenkin alkoholijuomien nauttiminen väistämättä johtaa kasautuvan kehityksen kautta yhä syvempään ja tuhoisampaan rikollisuuteen. Opetettiin, että jokainen, joka nauttii väkijuomia, on itse asiassa piilevä rikollinen, yhteiskuntakelvoton hylkiö, joka silkkaa pahuuttaan tuhoaa itsensä ja perheensä. Tästä yksilöllisen juoppouden rikoksesta kaikkien muiden rikollisuuden lajien ja ylipäättänsä kaikkien sosiaalisten ongelmien väitettiin olevan seurausta:

"Juoppouden välittömät seuraukset ovat köyhyys, sairaus, menetetty ihmisarvo, perheen onnettomuus kodissa ja ehkä lopuksi vankihuone asunnoksi suurimmaksi osaksi elämän päivä ja viimein itsemurha."³³

³² Keski-Suomi 10.10.1874; ks. myös Vasabladet 1.11.1874.

³³ Satakunta 26.1.1874.

"Ei ole sitä syntiä, johon häntä ei viina saisi. Viinapäässä nostaa hän murha-aseen veljeänsä vastaan, viinan tähden rupee hän varkaksiin, huoruuteen, jopa väärin vannomaankin."³⁴

Uusi Suometar esitti saman asian analyttisemmin:

"Paloviinan nautinnon suuruus itse kussakin maassa on siis läheisessä yhteydessä niiden rikosten kanssa, joita siellä tehdään . . . Usein on se suoranaisena, mutta useimmiten välillisenä syynä enimpiin niihin rikoksiin, murhiin, tappoihin, varkauksiin, josta tähän aikaan alinomaa saa lukea sanomalehdissä."³⁵

peruste, jolla alkoholin käyttö leimattiin rikollisuudeksi, liittyi juomisen ehdottomiin ja lainomaisiin kasautumisvaikutuksiin. Ratkaisevin oli ensimmäinen ryyppy, sillä sen ei katsottu voivan johtaa kohtuukäyttöön, vaan aina ja välttämättä juoppouteen. Variaatioita — nimenomaan työläisten — alkoholin käytössä ei myönnetty olevan, vaan jokainen, joka väkijuomia nautti, leimattiin yhtä lailla juoppouden rikokseen syypääksi. Tuomio koski niin maallista kuin taivaallistakin kansalaisoikeutta. Juoppo tuomittiin uskonnolliseen kadotukseen — "juomari ei peri Jumalan valtakuntaa" — ja yhteiskunnallisesti hänet julistettiin kansakunnan elinvoiman tuhoa-jaksi, kansalaiskelvottomaksi hylkiöksi. ["Tämä kaksinainen kiros osoittaa tuon ajan uskonnollisen ja yhteiskunnallisen argumentaation erottamattomuutta, mutta samalla se ilmentää myös sitä järkkymättömän julmaa aukottomuutta, jolla alkoholia käyttävä työläinen suljettiin kaiken hyväksynnän ja ihmisarvon ulkopuolelle.]

Tällainen rikollinen määriteltiin myös ulkonaisilta ominaisuuksiltaan yhteiskunnan kansalaiskelpoisista jäsenistä poikkeavaksi. Rikollisuuden pitkälle edennyttä vaihetta edusti keskiikäinen työmies "kankealla katsannolla, raskaalla ja yskiväisellä hengenvedolla, langenneella karkealla äänellä, pullistuneilla silmillä, kohistuneilla kasvoilla, vapisevilla käsillä ja vaipuneilla polvilla".³⁶ Moraalisen ja fyysisen rappion ajateltiin piilevän jokaisessa väkijuomia nauttivassa työläisessä, ilmituloaan odottamassa.

³⁴ Sanomia Turusta 24.9.1875.

³⁵ Uusi Suometar 11.10.1875.

³⁶ Satakunta 26.1.1878.

Eninka pullolla mäkeä lasketaan.

"Ratkaisevin oli ensimmäinen ryyppy, sillä sen ei katsottu voivan johtaa kohtuukäyttöön, vaan aina ja välttämättä juoppouteen..."

Tälle käsitykselle alkoholin käytön lainomaisista kasautumisvaikutuksista perustui koko varhainen raittiusvalistus. (Kuva Raittiuden Ystävien julkaisemasta Sininauha-vuosikirjasta 1888)

Perheen sosiaaliturvasta edellytettiin nimenomaan miehen olevan vastuussa. Alusta lähtien alkoholikysymys hahmottui sen »vuoksi, ei vain luokka-, vaan myös voimakkaan sukupuolisidonnaiseksi. Juoppousleimaus kohdennettiin yksinomaan työmiehiin; työväenluokan naiset sitä vastoin asetettiin jyrkkään risti-riitaan aviomiehiään vastaan. Heistä tehtiin uhreja, joiden kärsimyksiä kuvaamalla alkoholia käyttävien työmiesten rikollisuus saatettiin räikeään valoon. Sanankäytön jyrkkyyden voi tietysti ymmärtää vaivashoito-ongelmien kasautumisen ja sosiaaliturvajärjestelmän vaivalloisen kehityksen taustaa vasten. Kuvausten äärimmilleen tiivistynyt moralismi ja traagisilla yksityiskohdilla hekumointi viittaavat kuitenkin siihen, että työmiehen alkoholin käytön ja perheen välisessä ristiriidassa kosketettiin jotakin vielä syvempää ongelmaa; jotakin, mitä ei ehkä voikaan selittää pelkillä juomisen konkreettisilla ja käytännöllisillä seurauksilla.

Tämän otaksuman puolesta puhuu myös se hätkähdyttävä toimenpide, johon joukko suomalaisia naisia ryhtyi vuonna 1876 alkoholikysymyksen perusteiden ollessa vielä hahmottumassa. Heinäkuussa jätettiin kenraalikuvernööri Nikolai Adlerbergille alkoholilainsäädännön tiukentamista koskeva anomus-kirjelmä, jonka oli allekirjoittanut 1 452 naista. Joukkoanomuksen organisaattorina toimi itse Minna Canth, joka yhdessä jyvaskyläläisen Lilli Leinbergin kanssa oli laatinut anomustekstin ja hoitanut kirjelmien levittämisen eri puolille Suomea. Kirjelmässään naiset

"syvimmässä nöyryydessään anoivat, että. . . Teidän Ylhäisyytenne mahtaisi hyväksi nähdä ryhtyä niihin lainmuksisiin toimiin, joiden kautta väkevään juomain tulva voitaisiin tehokkaasti rajoittaa armaassa isänmaassamme".

Anomuksensa perusteluina naiset esittivät:

"Juoppouden pahe runtelee kansan ydinvoimat ja riistää siltä siveyden, Jumalan pelvon ja totuuden tunnon; lukemattomat perhekunnat on se jo hävitykseen saattanut, yhteiskunnan perustukset vapisevat ja koko isänmaa huokaa haikeasti yltyneen turmeluksen vallassa."³⁷

³⁷ Naisten adressista ks. tarkemmin Sulkunen 1977, 29—40; Tuominen 1939 ja 1941; Vilkema 1927.

Suomen mittapuun mukaan naisten teko oli monessa suhteessa ainutlaatuinen. Se oli naisten ensimmäinen itsenäinen ja julkinen joukkoesiintyminen. Se oli ylipäänsä ensimmäinen äänioikeudettomien yritys joukkotoimin puuttua yhteiskunnalliseen lainsäädäntöön. Kansainvälisesti kysymyksessä ei kylläkään ollut mikään uniikki ilmiö. Erityisesti anglo-amerikkalaisissa maissa naiset olivat alkaneet laajemminkin organisoidua lujiksi liittoutumiksi miesten kapakkakulttuuria vastaan. Äärimuotona tästä oli amerikkalaisten naisten raju "ristiretkiliike", josta 1870-luvun puolivälissä kantautui tietoja Suomeenkin. On mahdollista, että juuri tämä informaatio innosti jyvaskyläläisnaisiakin ryhtymään adressin organisointityöhön.³⁸

Naisten hyökkäys väkijuomia vastaan — Suomessa niinkuin muuallakin — tiivistyi nimenomaan hätähuudoksi uskonnon, perheen ja isänmaan puolesta. Suomessa niinkuin muuallakin hätähuuto myös esitettiin kaikkien naisten nimissä, vaikka sen muotoilijana toimikin sangen suppea, aikansa katsannossa emansipatorinen naissivistyneistö. Tämä joukko jäseni yleisestä alkoholivastaisesta propagandasta sukupuolisidonnaisen ohjelman, jossa keskiöön asetui — ei väkijuomien käytön sosiaalitaloudellinen haitallisuus — vaan ennen kaikkea sen moraalinen tuomittavuus perhekiinteyttä ja yhteiskuntasiveyttä heikentävien vaikutustensa vuoksi.³⁹

Miesten juopottelun leimaaminen sosiaalirikollisuudeksi johtui siis viime kädessä sen kytkeytymisestä emotionaalisesti herkkään perhekysymykseen. 1870-luvulla se oli vasta iduillaan suomalaisessa keskustelussa ja sen esiin nostamisessa juuri naissivistyneistöllä oli keskeinen rooli. Kysymyksessä ei ollut minkään vanhan perhemuodon ja siihen kytkeytyvien moraalisten arvojen tunteenomainen puolustus, vaan pikemminkin hämmennys ja epätietoisuus uuden aikakauden edessä. Vanhat ydinkollektiivit vastuu- ja kontrollisuhteineen olivat hajonneet tai juuri hajoamassa, eivätkä uudet olleet vakiintuneet sijaan. Epävakaisin tässä suhteessa oli työväestön asema, mikä var-

---

³⁸ Tähän viittaavat esimerkiksi Keski-Suomessa 9.12.1876 ja 16.12.1876 julkaistut naisten adressia koskevat artikkelit. Naisten ristiretkiliikkeestä kapakoita vastaan ks. esim. Bordin 1981; Blocker 1985 ja 2; Epstein 1981.

³⁹ Tähän teemaan palataan tarkemmin artikkelissa "Raittiusliike ja naisten järjestäytyminen — kaksijakoinen kansalaisuus". Artikkelin ilmestyy keuhällä 1987.

masti oli omiaan synnyttämään epävarmuutta, ehkä pelkoakin ylemmissä väestöryhmissä. Halpaa työvoimaa oli nyt tosin yllin kyllin tarjolla teollistamisen tarpeisiin, mutta samalla yhteiskunnan alin kerros ikäänkuin muutti luonnettaan. Työväestöni liikkeelle lähdössä ja siihen kytkeytyneessä individualisoitumisessa nousi näkyviin tuntemattomia ihmisyksilöitä, jotka olivat ennen peittyneet kollektiivisen rahvas-käsitteen alle. Esiin nousi irtaimena vaeltavia työmiehiä, palveluspakosta vapautuvia palkollisia, tehdastyöläisiä, tukkilaisia, pyykkäreitä, ompelijoita — sanalla sanoen: valtava heterogeeninen työväenluokka, jonka vahvuus yhtenä joukkona ylitti kaikki muut yhteiskuntaryhmät.

Mitään selvää mallia tämän työväenluokan ohjaamiseksi kontrolloituun kansalaiskuuliaisuuteen ei ollut. Ei ollut myöskään mitään tiettyä, valmista perhemuotoa, jonka turvin liikkuvat työmiehet olisivat omaehtoisesti sitoutuneet taloudelliseen, sosiaaliseen ja moraaliseen vastuuseen vaimoistaan ja lapsistaan. Yhteiskunnan perustaso oli kokonaisuudessaan epävakainen ja juuri tämän epävakaisuuden synnyttämään hämmennykseen ja pelkoon sivistyneistönaisten organisoima joukkoanomus pyrki löytämään ratkaisun.

Alkoholikysymys työväenkysymyksenä

Joukkoanomuksellaan naiset esittivät alkoholi- ja sen myötä. koko työväenkysymyksen ratkaisuksi valtiovallan lainsäädännölliset toimenpiteet. Tällä ohjelmallaan he asettuivat yhteiseen rintamaan nuorfennojen kanssa, joiden taholla 1870-luvulla alkoi niinkään esiintyä yhä täsmällisemmiksi käyviä vaatimuksia valtiovallan väliintulosta alempien väestöryhmien taloudellisen ja sosiaalisen ahdingon lievittämiseksi. Jo 1870-luvulla nämä vaatimukset alkoivat myös hahmottua monitahoiseksi toimintaohjelmaksi, joka karkeasti eritellen sisälsi kolme tasoa ja jotka jokainen — tavalla tai toisella — kietoutuivat työläisten alkoholin käyttöön.⁴⁰ Ensimmäisen ja varhaisimman näistä muodosti työläisten in-

---

⁴⁰ Myös tämä analyysi perustuu Suomessa vuosina 1872—1878 ilmestyneeseen sanomalehdistöön. Ks. alaviite 18.

nostaminen omatoimisuuteen. Suositeltavina hankkeina pidettiin mm. säästö-, eläke- sekä hautausapukassoja, raittiusseuroja, lukuyhdistyksiä ym. kunnon kansalaisen kasvua tukevia yhteenliittymiä. Työväestöä ei siis millään tavoin estetty liittymästä yhteen. Ehtona kuitenkin oli, että yhteenliittymät tähtäsivät ylempien yhteiskuntaryhmien niille asettamiin, työväestön sosiaalista, siveellistä ja taloudellista tasoa kohottaviin tavoitteisiin, toisin sanoen, että ne edistivät työläisen uuden kansalaisidentiteetin vahvistumista. Samanaikaisesti taisteltiin kii-vaasti työläisidentiteettiä vanhoillaan pitäviä kanssakäymisen muotoja vastaan, näistä nopeasti leviävä kapakkakulttuuri ää-riesimerkkinä.

Kunnon kansalaisen kehittymistä tukevien yhteenliittymien hyväksymisessä, jopa niiden perustamiseen osallistumisessa sekä liberaalit että konservatiiveiksi luonnehditut fennomaanit toimivat yhdensuuntaisesti. Molemmat pitivät työläisten omatoimisuutta ja yritteliäisyyttä huokeimpana ja vaivattomimpana keinona kriisiytyvästä työväenkysymyksestä selviytymiseksi. Molemmat katsoivat myös näiden avujen olevan ainoa perusta individualisoituvan työläisen kansalaiskasvulle. Toinen ohjelmakohta eli kysys ylempien väestöryhmien roolista työväestön aseman kehityksessä alkoi sitä vastoin jo jakaa mielipiteitä. Fennomaanit olivat selkeän taipuvaisia suosittelemaan ylempien väestöpiirien suojelevaa ja ohjailevaa väliintuloa työväenkysymyksen ratkaisemiseksi. Lehdistössä annettiin yksityiskohtaisia ohjeita siitä, miten alempien väestöryhmien tukitoiminta sivistyneistön toimesta tulisi organisoida. Esimerkiksi Uusi Suometar kirjoitti:

"Me katsomme sivistyneen luokan velvollisuudeksi koettaa saada aikaan soveliaita huvituksia työväkeä varten, sillä sivistyttävät hovit ovat epäilemättä tehokkaita keinoja kapakan käynnin sekä muun siveettömyyden estämiseksi. Pitäisi tuon tuostakin panna toimeen sellaisia teatterinäytäntöjä, joihin työväki pääsisi hyvin helppoa maksua vastaan ja jotka olisivat sovitettuja yhteen kansan käsityskantaa myöten. Mutta ennen kaikkea pitäisi työväkeä varten toimittaa helppotajuisia ja helppohintaisia konsertteja, soitantoja ja laulantoja."⁴¹

Maalaisväestön organisointia koskevan seikkaperäisen suunni-

---

⁴¹ Uusi Suometar 17.11.1873.

telman puolestaan esitti Minna Canth vuonna 1875 Jyväskylässä pidetyssä kansakoulukokouksen "varjokokouksessa":

"Eikö kyläkunnissa voitaisi perustaa yhtiöitä, joiden ensimmäisenä päätarkoituksena olisi mahdollisimman mukaan ja kaikilla luvallisilla keinoilla vastustaa viinan eli ylipäättään väkevän juomien tulvaa. Sen sijaan tulisi heidän toimeenpanna jaloja kansanhuveja, talvisaikaan luentoja, laulua, luistelua, suksilla hiihtämistä, kilpa-ajoa jne. sekä kesäaikana kilpasoutua, pilkkuunampumista, pallon heittämistä ynnä muita viattomia huvituksia. Nämä pienet yhtiöt saisivat muuten itsekussakin kunnassaan muodostua asian haarain mukaisiksi: kaikilla olisi vaan päätarkoituksena väkevän juomien rajoittaminen."⁴²

Ja nimimerkki "Kaima" kannusti jo 1870-luvun puolivälissä ylempiä väestöryhmiä uudenaikaisten raittiusseurojen perustamiseen:

"Perustakaa seudullenne raittiuden-seura; ruvetkoon säätyläisiä ja työnantajoita eturiviin. Tehkää säännöt, joita jäsenten on pakollisesti noudatettava. Uskaltakaa vain ensimmäisinä piirtää nimenne liittokirjaanne; kyllä hyvä esimerkki viehättää muitakin seuraamaan. Tässä on papistolla tilaisuus etunenässä käydä jaloon työhön, raakuuden poistamiseksi armaasta Suomestamme; tässä myös kansakoulunopettajille tilaisuus näyttää, että tahtovat pimeyttä hävittää, valoa ja sivistystä kansaamme istuttaa."⁴³

Itse asiassa jo 1870-luvulla fennomaanisessa lehdistössä hahmoteltiin näin työkansan ohjailua monipuolisen ja laajapohjaisen järjestöverkon avulla. Perusteluina näissä suunnitelmissa käytettiin väkijuomakysymystä, nimenomaan alkoholin käytön synnyttämiä ongelmia työläisväestön keskuudessa. Säätyläistön tehtäväksi tässä työssä nähtiin sekä sivistävien tilaisuuksien järjestäminen että työläisten itsekasvatukseen tähtäävien hankkeiden käynnistäminen, organisointi ja ohjailu. Juuri tässä kysymyksessä fennomaanien ja liberaalien kannat erosivat toisistaan. Sillä vaikka esimerkiksi Helsingfors Dagblad ilmaisi myönteellisen suhtautumisensa työväen aktivoitumiseen, se ei erityisesti painottanut eliitin roolia työväestön kehityksen sääte-

---

⁴² Uusi Suometar 16.7.1878.

⁴³ Uusi Suometar 15.12.1875.

lyssä. Pikemminkin lehti korosti työläisten toiminnan omaehtoisuutta ja täydellistä riippumattomuutta niin virallisesta kuin epävirallisestakin hallintokoneistosta. Vain tällaisen vapaaehtoisen ja riippumattoman kansalaistoiminnan varaan se katsoi modernin valtion voivan syntyä.⁴⁴

Fennomaaneille sitä vastoin alemmien yhteiskuntaryhmien aktivoituminen tai sen salliminen ei samassa mielessä merkinnyt työväenluokan omaehtoista, itsenäistä tahdonilmausta. Tällaisella käsityksellä ei 1870-luvulla yksinkertaisesti ollut sijaa fennomaanien konservatiiviseksi luonnehditussa yhteiskuntanäkemyksessä. Kysymys ei ollut pelkästään abstraktista valtioideologiasta, vaan myös siitä konkreettisina suhteina ilmenevästä ihmiskuvasta, jonka varaan fennomaanien aatemaailma rakentui. Fennomaaneille "yhteinen kansa" oli edelleen kollektiivisena alamaisjoukkona olemassa. Individualisoituminen kyllä myönnettiin ja sen mukaista ihmiskuvan kasvua tuettiin, mutta se tapahtui tiukasti patriarkaalisen holhousnäkökuvan puitteissa. Kun monipolvinen säätyhierarkia tarkasti säädetyine riippuvuus- ja kontrollisuhteineen mureni, ja kun kansalaisyhteiskunta alkoi kasvaa sijaan, patriarkaalisuus kuitenkin säilyi muotoutuen jopa koko fennomaanisen kansallisvaltio-ideologian kehykseksi. Tämän ideologian ihmisenäkökuvassa ei ollut sijaa itsenäisten, tasavertaisten kansalaisten vapaaehtoiselle yhteistoiminnalle, vaan siinä piirtyi syvä juopa kahden kansalaisuuden välille: niiden, jotka holhosivat ja niiden, joita holhottiin.

Eliitin rooliksi tässä näkemyksessä kiteytyi holhottavien suojeleminen, kasvattaminen ja sivistäminen, ts. opastaminen "ihmisarvoiseen alamaiskansalaisuuteen". Opastuksen sisällössä olennaista oli tarkkarajainen arvohierarkia: holhoojat (kontrolloijat) edustivat sitä ihmisarvon ja kansalaisuuden ihannemittaa, joka asetettiin malliksi muille ja jonka sisäistämiä moraalisia, sosiaalisia ja ideologisia arvoja holhottavat ohjattiin tavoittelemaan. Pyrkimyksenä ei luonnollisestikaan ollut alemmien

---

⁴⁴ Tämä kanta liittyi läheisesti siihen yleiseen pidättyvyyteen, mitä liberaalit edustivat niin sosiaali- ja huoltotoimen kuin myös työsuojelulainsäädännön kysymyksissä, (ks. esim. Helsingfors Dagblad 17.12.1872; 23.12.1872, 28.9.1873; 18.2.1875; ks. myös Folkvännens 14.1.1874; Vikingen 22.6.1872; 19.10.1873) Liberaalien kannasta työsuojelu- ja sosiaalilainsäädännön järjestämiseen tarkemmin esim. Jahnssoon 1910, 72—105; Kuusi 1928, 39—43; Tuominen 1950₂.

kumppanuuteen, vaan nimenomaan niiden kasvattaminen "sivistyneeseen" kansalaiskuuliaisuuteen ja tämän, sisällöltään uuden alamaaisidentiteetin sisäistämiseen.

Tätä ei kuitenkaan tule ymmärtää niin, että fennomaaninen eliitti olisi toiminut jonkin tarkan ja selvästi hahmottuneen toimintasuunnitelman mukaan, jota se laskelmoidusti yhtenä joukkona olisi ryhtynyt toteuttamaan. Mitään yhtä ja ainoaa suunnitelmaa ei ollut, ei myöskään tiettyä johtavaa ryhmäkuntaa, joka ideologisen ja käytännöllisen suunnittelutyön olisi hoitanut ja pannut täytäntöön, vaan kysymyksessä oli loppujen lopuksi melko heterogeeninen, joskin samansuuntainen suomenmielisen tai suomenmieliseksi kääntyneen sivistyneistön kannanmuodostus, eräänlainen koostumukseltaan monikasvoisen nationalistisen ryhmittymän yhteisen nimittäjän jäsentämis-yritys. Se sitä vastoin on kyllä totta, että nämä heterogeeniset ainekset melko nopeasti alkoivat lehdistökirjoittelun ja muiden toimien kautta seuloutua yhtenäiseksi ja samoihin tavoitteisiin yhtäläisin keinoin tähtääväksi ideologiaksi, jonka virallinen muotoilu keskittyi suppean johtoryhmän käsiin.⁴⁵

Jyrkimmin liberaalista näkemystä vastaan fennomaanit asettuivat alkoholikysymyksenä ilmenevän työvänohjelmansa *kolmannessa* kohdassa, eli vaatimuksessaan lainsäädännölliseen interventioon työväestön suojelussa. Kun liberaalinen lehdistö edusti periaatteellista pidättyvyyttä niin sosiaali- ja huoltotoimen kuin myös työsuojelulainsäädännön kysymyksissä soveltaen kantaansa jopa alkoholipolitiikkaan, vahvistui 1870-luvun kuluessa fennomaanisen lehdistön vankaksi kannaksi lainsäädännöllisten suojelutoimien välttämättömyys häiriöttömän yhteiskunta-kehityksen turvaamiseksi.

Tämä merkitsi samaa kuin kannanoton jyrkentyminen liberalistista valtiomailla vastaan. Ja myös tämän vastakohtaisuuden täsmentämisessä juuri alkoholikysymystä käytettiin malliesimerkkinä. Kun liberaalien Helsingfors Dagblad esitti, että "terveelle pohjalle rakennettu alkoholilainsäädäntö rinnastaa palo-viinan valmistamisen olutteollisuuteen ja kaikkiin vastaaviin elinkeinoihin",⁴⁶ nosti nuorfennojen lehdistö — erityisesti vuosi-

---

⁴⁵ Fennomanian ideologisesta ja sosiaalisesta muotoutumisesta ks. Klinge 1967 I—2 ja 1968, passim sekä 1969; Rommi 1964 ja 1973.

⁴⁶ Helsingfors Dagbladet 28.9.1873.

kymmenen loppupuolella — kärkevästi esiin sen ambivalenssin, mikä tällaiseen liberaaliin alkoholipoliittiseen linjaan sisältyi. Ankaran kritiikin kohteeksi joutui varsinkin valtiontalouden ja viinaverojen välinen riippuvuussuhde, jonka seurauksena

"valtiontalouden hyväkunto . . . riippuu kansan juomahalusta, niin että mitä yleisemmäksi ja suuremmaksi se tulee, on valtiolle sitä parempi. . . Tältä kannalta katsoen on jokainen juomari tavallansa isänmaan rakastaja, ja pahalla tavallaan auttaa hän valtion ja kuntain tarvetten täyttämistä."⁴⁷

Vähän myöhemmin myös Uusi Suometar täsmensi kantaansa:

"Tässä ei voi olla muuta kuin kaksi tietä. Toinen on vapauden tie, jolla ei panna väkevän, turmelevain juomain tulvalle mitään muuta estettä kuin kunkin vapaa tahto. Silloin valmistettakoon niin paljo juovuttavia juomia maahamme, kuin suinkin on mahdollista saada kansaan sujumaan; olkootpa vaikutuksensa vaikka miten hirveät. — Toinen taas on niiden valmistamisen ahtaammalle rajoittaminen lakien kautta."⁴⁸

Kysymys ei kuitenkaan ollut vastakohtaisuuden täsmentämisestä vain liberalistista valtiomallia vastaan, vaan samanaikaisesti fennomaanien keskuudessa ryhdyttiin selventämään kantaa myös ulkomailta tietoon tulleisiin sosialismin oppeihin. Fennomaanien kannan niin sosialismiin kuin liberalismiinkin selvitti esimerkiksi Tampereen Sanomat laajassa kirjoitussarjassaan "Sosialismista" vuonna 1878:

"Mutta yhteiskunta itse, valtio, ei saa sekään jäädä syrjälle ilmaantuneiden epäkohtain suhteen. Käsitykset ovat kyllä vielä hyvin erilaiset, kun kysymys tulee mikä valtion velvollisuus on tässä kohden . . . Sosialismi vaatii valtion ottamaan huostaansa koko yhteiskunnallisen elämän järjestyksen, jättämättä mitään tilaa yksityisten vapaalle toiminnalle. Sitä vastaan vapaan kilpailupuolueen johtajat vaativat valtion pysymään varsin erinänsä siitä, mikä koskee yksityisten keskuuselämää. Se on näiden yksipuolten mielialpiteitten välillä, jossa oikea keskitie on löydettävissä,

---

⁴⁷ Sanomia Turusta 24.10.1876.

⁴⁸ Uusi Suometar 15.11.1876.

niin etteivät valtion järjestävyä tarkastus ja vapaa oma toiminta sulje toinen toistansa pois."⁴⁹

Fennomaanien nk. valtiososialistisen näkemyksen muotoilu tapahtui lehdistössä rinnan kansainvälisen työväenliikkeen esittelyn kanssa.⁵⁰ Työväenluokkaa — työväenliikkeestä puhumattakaan — modernissa mielessä ei kuitenkaan Suomessa tuossa vaiheessa lainkaan ollut eikä tunnukaan järkevältä olettaa, että opillinen formulointi olisi motivoitunut siitä pelosta, mitä tiedot sosialistisen työväenliikkeen synnystä muissa maissa mahdollisesti ylemmissä väestöryhmissä herättivät. Pikemminkin fennomaanit pyrkivät jäsentämään kansainvälisestä perspektiivistä käsin heterogeenisen, valtaosin maaseudun tilattomista koostuvan suomalaisen työkansan roolia kansakunnan rakentamisessa sekä etsimään keinoja, joilla yhteiskuntarauha voitaisiin varmimmin säilyttää. Näistä valtiososialistisista kannanotoista kiteytyi 1870-luvun kuluessa se perusohjelma, jota fennomaanit ryhtyivät määrätietoisesti soveltamaan yhteiskuntaelämän eri aloille, elinkeinoelämästä vapaaehtoiseen yhdistystoimintaan saakka.

Raittiusjärjestäytyminen 1870-luvulla

Jo 1870-luvulla fennomaanien kansallisuusohjelma työväestön osalta alkoi siis olla melko tarkassa hahmossaan. Ohjelmaa voi lyhyesti luonnehtia kasvattavaksi ja suojelevaksi patriarkalismiksi, jossa työkanza esiintyi ohjailun passiivisena kohteena. Fennomaanien kannanmääritykselle oli ominaista, että kasvuaan aloittava teollisuustyöväestö rinnastui siinä "yhteiseen kansaan", jonka valtaosa koostui maalaisrahvaasta. Nationalistisen sivistyneistön näkemyksessä ei ollut olemassa mitään erillistä (teollisuus)työväenkulttuuria tai työväenkysymystä industrialismin synnyttämänä ogelmana, vaan työväenluokka — työkanza — rahvas — ymmärrettiin siinä yhdeksi vaikkakin sisällöltään heterogeeniseksi kokonaisuudeksi, joka

---

⁴⁹ Tampereen Sanomat 10.9.1878.

⁵⁰ Eräänlaisena suunnannäyttäjänä kannanmuodostuksessa oli toiminut Yrjö Koskinen vuonna 1874 Kirjallisessa Kuukauslehdessä julkaisemallaan artikkelilla "Työväen-seikka". Valtiososialismin muotoilusta yleisemmin ks. Eräsaari & Rahkonen (toim.) 1975.

sellaisenaan yhden ohjelman puitteissa olisi ohjailtavissa. Työväenkysymys oli siis laajamittainen rahvaankysymys, joka nationalistien oli ratkaistava, jotta patriarkaalinen liittoutuma sen ja suomalaisen kansan välille voisi syntyä. Ensi alkuun fennomaanien ohjelma konkretisoitui vuonna 1874 perustetussa Kansanvalistusseurassa, jonka tavoitteena oli koko rahvasjoukon henkisen tason nostaminen. Keskeinen rooli organisaatiossa oli nk. asiamiehillä, jotka hoitivat välitystehtävää eliitin ja kansan välillä levittämällä sivistävää ja kasvattavaa kirjallisuutta. Toisena työmuotona käytettiin erilaisia "jalostavia harrastuksia" ja kansanjuhlia.⁵¹ Ajatuksena oli, että rahvas ottaisi vastaan sen, mitä sille tarjottiin ja muuntuisi sen mukaan kuin sitä opetettiin.

Juomalakot

Työväenkysymyksen ja järjestäytymisen välinen suhde oli kuitenkin monimutkaisempi. Nimenomaan kaupunkityöväestön kehityksessä oli piirteitä, jotka eivät tahtoneet sopia fennomaanien kaavailemiin malleihin. Ensimmäiset viitteet tästä tulivat ilmi vuosina 1873—1874, jolloin maan teollisuuskaupungeissa perustettiin lyhyen ajan sisällä joukko nk. työväestön juomalakkoja.⁵² Toiminta alkoi vuoden 1873 lopulla ja jatkui seuraavan vuoden alussa. Tänä aikana perustettiin noin 20 lakkoseuraa, joista valtaosa sijaitsi Etelä- ja Länsi-Suomen teollistuneimmissa kaupungeissa, nimenomaan näiden kaupunkien tehtaissa, konepajoissa ja käsityöläisväestön keskuudessa.

Yhdistysten jäsenmääristä ei ole säilynyt tarkkoja tietoja. Kuitenkin hajamaininnatkin juomalakkojen jäsenluvuista viittaavat siihen, että kysymyksessä oli verraten mittava hanke. Esimerkiksi Tampereen pumpulitehtaalte perustettuun yhdistykseen liittyi 320 jäsentä ja helsinkiläisen Stenbergin ja Poikain konetehtaan juomalakkoseuran jäsenluku oli noin 200. Turun rautateiden konepajan vastaavaan yhdistykseen liittyi eräiden tietojen mukaan 40—50 miestä ja Hämeenlinnan kohtuudenyhdistykseen 72. Vaikka muiden yhdistysten keskimääräi-

---

⁵¹ Inkilä 1960.

⁵² Katsaus perustuu pääosin lehdistötietoihin (ks. alaviite 18). Juomalakkoliikettä on perusteellisemmin käsitelty lis.tutkimuksessa (Sulkunen 1977, 17—29).

nen jäsenluku olisi ollut vain noin 50 — mikä luku suurempien teollisuuslaitosten juomalakkoseuroissa varmasti ylitettiin — koko liikehinnän jäsenmäärä näiden varovaistenkin laskelmien mukaan olisi kohonnut yli tuhannen, mitä silloiset olosuhteet huomioon ottaen on pidettävä varsin korkeana.

Sinänsä juomalakot eivät olleet mikään hätkähdyttävä ilmiö. Erilaisia työläisseuroja oli sinne tänne perustettu jo edellisillä vuosikymmenillä. Näistä mainittakoon esimerkiksi Finlaysonin tehtaan sairaus- ja eläkerahasto vuodelta 1846, Helsingin tupakkatehtaalaiden apukassa vuodelta 1859 ja kirjatyöntekijäin vastaava yhdistys vuodelta 1866. Omaehtoisen sivistys- ja harrastustoiminnan saralta taas mainittakoon esimerkkinä oululaisten kisällien sivistysseuran kirjasto vuodelta 1866 ja helsinkiläisten maalarinkisällien 1850-luvulla organisoima teatteri-seura. Samaan joukkoon ovat liitettävissä myös 1870-luvun alkuvuosien lukuyhdistykset sekä Turun ja Helsingin "vapriiki-työväen-seurat".⁵³ Kaikille näille yhdistyksille oli yhteistä se, että ne olivat joko suoraa jatketta ammattikuntalaitoksen aikaisille kisälliarkuille ja muille käsityöläisten perinteisille yhteistoimintamuodoille tai ne olivat tehtaan johdon alaisia, sen perustamia, usein pakollisia yhteenliittymiä, joiden tavoitteena oli saattaa tehtaalaiset rakentamaan itse omaa sairaus- ja eläketurvaansa sekä lujittamaan työvoimansa uusintamisen sosiaalista perustaa.

Olisi luontevaa liittää juomalakot näiden korporatiivisten tai patriarkaalisten yhdistysten jatkeeksi. Olivathan myös ne työnantajien tukemia, joskus jopa heidän perustamiaan yhteenliittymiä, jotka tähtäsivät työväestön omatoimisuuden aktivointiin patriarkaalisen holhouksen puitteissa. Erilaisten apukassojen ja lukuseurojen perustaminen juomalakkojen yhteyteen kytkee ne myös siihen eri tasot käsittävään kokonaisohjelmaan, jolla työväestön ongelmia ensi alkuun pyrittiin ratkomaan.

Juomalakoissa oli kuitenkin piirteitä, jotka erottivat ne selvästi työväestön varhaisemmista yhteenliittymistä; piirteitä, joiden perusteella niiden voi katsoa edustaneen jo kokonaan uutta työläisjärjestäytymisen muotoa. Näistä mainittakoon *ensiksi-*

---

⁵³ Ks. esim. von Schoultz 1924, 29—57; Hjelt 1891; Verkko 1879 ja 1904; Voionmaa 1929, 413 ja 1932, 681—688; Waris 1950, 130; Jaakkola 1986; Kaukamaa 1939.

kin liikehdinnän joukkoluonne, joka oli ratkaisevasti toinen kuin aikaisemmissa, yksittäisissä ja toisistaan erillään syntyneissä työväenseuroissa.

Merkille pantavaa on myös, että juomalakat toimivat käsi- työn- ja teollisuustyöläisten ensimmäisinä yhteisinä organisaatioina. Myös maantieteellisesti lakkoliike kattoi melko yhtenäisen vyöhykkeen Suomen eteläisissä ja läntisissä osissa. *Toiseksi* liikettä kokosi yhteinen ohjelma, jonka uuden ja radikaalin rungon muodosti raittiusideologia. *Kolmas*, ehkä jyrkimmin aikaisemmasta toiminnasta erottava piirre oli liikehdinnän lakko- luonne. Tässä suhteessa juomalakoilla oli yhtymäkohtia niihin muutamaa vuotta aiemmin puhjenneisiin työläkköyrityksiin, joita esiintyi ainakin Tampereella, Helsingissä ja Turussa. Samoihin aikoihin Tampereen työläiset olivat esittäneet myös ensimmäisen vaatimuksen äänioikeuden saavuttamiseksi.⁵⁴

Lakko-nimityksen siirtyminen työläisten ensimmäisiin koh- tuudenseuroihin osoittaa, miten radikaaliksi ja protestinomaiseksi toiminta ymmärrettiin. Se osoittaa, miten työläiset itse yhtenäisenä joukkona, kokivat asettuvansa uuden työläisidentiteetin rakentamisen kannalle tekemällä "streikin" vanhaa elämäntapaa ja sitä kautta koko vanhaa työläiskuvaa vastaan. Tässä lakossa työväestö itse, omalla aktiivisella toiminnallaan jäsensi uutta työläisidentiteettiään.

- Vaikka kyseisessä liikkeessä mitään ristiriitaa ylempien ja alempien yhteiskuntaryhmien välille — viinatehtailijoita ja - kauppiaita lukuunottamatta — ei syntynyt, työläisten protes- tinomainen ja osin täysin itsenäinen toimeliaisuus oli kuitenkin uusi ja ehkä hämmäntäväkin ilmiö, joka muihin epäkohtiin suuntautuvana saattaisi hyvinkin muodostua uhkaavaksi. Siksi juuri tämän tyyppisen liikehdinnän saattamista kontrolloituun, patriarkaaliseen ohjailuun — sellaiseen, jota Kansanvalistusseurassa rahvaalle tarjottiin — pidettiin kansakunnan elinehtona.

Vapaakirkollinen raittiusliike

Ehkä vieläkin hämmäntävämpään tilanteeseen fennomaaninen si- vistyneistö joutui 1870-luvun lopulla, muutama vuosi juoma-

---

⁵⁴ Voionmaa 1932, 315—316, 687—688; Waris 1950, 125; Jutikkala 1957, 439—440; Kanerva 1972, 334.

lakkotoiminnan tyrehtymisen jälkeen. Tällöin ruotsinkieliseltä Pohjanmaalta alkoi kantautua tietoja vapaakirkollisten raittiusseurojen perustamisesta. Ensimmäiset näistä organisoitiin vuosina 1877—1878 Vaasaan ja Pietarsaareen. Nopeasti liike laajeni myös lähiympäristön maalaispitäjiin; ennen vuosikymmenen vaihdetta ainakin Forsbyhyn, Vikbyhyn ja Purmoon oli perustettu raittiusyhdistykset. Lisäksi useita kymmeniä suomenkielisiä Vaasan lähipitäjistä liittyi Vasa absoluta nykterhetsföreningiin. Vaasasta oli näin ollen muodostumassa suoranainen raittiustyön keskus 1870—1880-lukujen taitteessa. 1880-luvun alussa vapaakirkollisia raittiusseuroja syntyi myös Turkuun, Helsinkiin sekä näiden kaupunkien lähiympäristöön, mm. Siuntioon ja Inkooseen. Toiminnan ydinalueiksi muodostuivat siis teollistuneimmat kaupunkiseudut ja johtoa lukuunottamatta jäsenkunta myös koostui käsityön ja ennen kaikkea teollisuuden työväestöstä.⁵⁵

Näissä uusissa seuroissa oli fennomaanista sivistyneistöä hämmentäviä piirteitä. *Ensiksikin* jo se, että ne olivat kytkeytyneet fennomaanien vieromiin separatistisiin uskonsuuntiin, herätti varmasti huolestumista; nationalistisen integraation kun yrjökoskislaisella taholla katsottiin parhaiten toteutuvan juuri kollektiivisessa k a n s a n k i r k k o -järjestelmässä. *Toinen* merkkillinen piirre vapaakirkollisissa raittiusseuroissa oli kokonaan uudentyyppinen jäsenyyden määrittäminen. Yhdistykseen liittymisen ehtona oli absoluuttinen pidättäminen alkoholijuomien käytöstä, ja tämä päätös oli sinetöitävä henkilökohtaisesti annetulla raittiuslupauksella. Lupaus sisälsi ajatuksen uudestisyntymisestä, mikä merkitsi samaa kuin herääminen itsevastuulliseen, "vapaaseen" kansalaisuuteen. Identiteetin muutosta myötäili usein myös uskonnollinen pelastuskokemus, joka voimakkaasti liitti yhteen yksilöllisen parannuksen tehneet "kunnon kansalaiset".

Huolestuttavaksi fennomaanien täytyi kokea nimenomaan se, että tällä toiminnallaan vapaakirkolliset selvästi myötäilivät liberalistista perusnäkemystä ihmisen yksilöllisestä, vapaasta olemuksesta; näkemystä jokaisesta erillisestä yksilöstä "oman onnensa seppänä". Tässä näkemyksessä ihmisen vapaus, hänen

⁵⁵ Vapaakirkollisen raittiusliikkeen synnystä, ohjelmasta ja toimintatavoista ks. Forsberg 1952, 1955 ja 1957; Swanljung 1902; Mäkinen 1909 ja 1911; Näsman 1962; Mielonen 1973.

fyysinen ja henkinen itsemääräämisoikeutensa asetettiin universaalin ihmisyyden korkeimmaksi ilmentymäksi, sellaiseksi itseisarvoksi, jolle koko muun inhimillisen elämän oli alistuttava ja jolle vapaan kansalaisyhteiskunnan tuli rakentua.

Kolmanneksi fennomaanien epäluuloisen huomion kohteeksi varmasti joutuivat myös vapaakirkollisen raittiusliikkeen ohjelma ja toimintatavat; nimenomaan niiden sisältämä käsitys valtion roolista yhteiskunnallisen kehityksen säätelijänä tai oikeammin asettuminen valtion säätelevää roolia vastaan. Tämä tapahtui välillisesti vapaakirkollisten raittiusseurojen työmuotojen kautta, joilla oli selviä filantrooppisia piirteitä. Ohjelmallisesti määritetty käytäntö oli, että parempiosaiset — usein naisten johdolla ja toimesta — lääkitsivät niitä haavoja, joita teollistuminen synnytti. Uskonnollista herätystä apuna käyttäen he pyrkivät pelastamaan onnensa taonnassa epäonnistuneet "ihmisarvoiseen" elämään. He tekivät kotikäyntejä, vetivät kadulta ja kapakoista langenneita kokouksiinsa, tarjosivat näille teetä juotavaksi ja leipää syötäväksi sekä antoivat usein muuta-kin aineellista apua sitä tarvitseville. Päätehtävänä oli kuitenkin kuolettaa juoppouden synty, josta itseriittoisen kansalaisuuden kasvukivut niin monitahoisesti näyttivät versovan.

Näillä toimintatavoillaan vapaakirkolliset raittiuden harrastajat itse asiassa toteuttivat liberaalien ajamaa "sosiaalista ohjelmaa". Myös sen avainkäsitteenä oli vapaaehtoinen hyväntekeväisyys ja viime kädessä juuri se turvasikin liberalistisen opin valtiovallan osallistumattomuudesta yhteiskunnallisten pulmien ratkaisuun.

Kaiken kaikkiaan vapaakirkollinen raittiusliike näytti näin ideologiansa ja toimintansa kaikilla sektoreilla lujittavan liberaalin valtiolaitoksen kehittymistä. Kun tähän kokonaisuuteen kytkeytyi lisäksi vapaakirkollisen raittiustyön selvä leimautuminen ruotsinkieliseksi, ei toden totta ollut odotettavissa muuta kuin fennomaanisen sivistyneistön havahtuminen omien toimintatapojensa tarkistukseen.